

УДК 347.721.036(477)

Олександр Бігняк,*канд. юрид. наук, доцент кафедри
права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

Стаття присвячена аналізу визначення правової природи та класифікації форм захисту корпоративних прав. Аналізується законодавство і судова практика з урахування змін до процесуального законодавства, обґрунтовуються пропозиції в частині удосконалення національного законодавства.

Ключові слова: корпоративні права, захист корпоративних прав, форми захисту корпоративних прав, способи захисту корпоративних прав, засоби захисту корпоративних прав, порядок захисту корпоративних прав

Постановка проблеми. З розвитком корпоративних відносин актуальною стає проблема захисту корпоративних прав, вибору ефективного механізму попередження порушень у даній сфері за допомогою форм, способів та засобів захисту, що притаманні саме корпоративним правовідносинам. Питання захисту корпоративних прав потребує наукового переосмислення теоретичних аспектів у зв'язку з тим, що відбувається зближення різних галузевих засобів, способів та форм захисту корпоративних прав та інтересів. Крім цього, актуальність дослідження складників захисту корпоративного права пов'язана з необхідністю забезпечення ефективних не тільки форм, але й способів захисту прав, неправильність вибору яких має наслідком втрату часу та, як правило, утруднює відновлення порушених прав. Поряд із тим, що захист включає в себе елементи як матеріального, так і процесуального порядку, вони взаємопов'язані та доповнюють один одного. Прийнято під формою захисту розглядати судовий або адміністративний порядок. У ст. 124 Конституції України зафіксовано, що правосуддя здійснюється виключно судами. Вона гарантує усім фізичним та юридичним особам захист їхніх прав. Ця форма захисту певною мірою стосується й корпоративних правовідносин. Стаття 4 ЦПК України фіксує, що будь-яка зацікавлена особа вправі звернутися до суду за захистом порушеного або оспорюваного права. Відповідно до пп. 1 і 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 7 «Про посилення судового захисту прав і свобод людини та громадянина», вся діяльність судів повинна підпорядковуватися захисту прав та свобод [1, с. 2-4]. Оскільки повноваження судів поширюються на всі правовідносини, що виникають у державі, суди не можуть відмовляти фізичним чи юридичним

особам у прийнятті до судового розгляду заяв та звернень. Суди також не мають права відмовити в судовому захисті прав і свобод людини та громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб із підстав, не передбачених Конституцією чи законом. У ст. 55 Конституції України зазначено, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2, с. 28].

Отже, форми (юрисдикційні, неюрисдикційні), способи (визнання права, стягнення заборгованості, заборона вчиняти певні дії і т. д.), засоби (скарга, позовна заява і т. д.), через які відбувається дослідження категорії захисту, по-перше є складниками інституту правового захисту, та для повного розуміння його варто мати уніфіковане уявлення про всі складові елементи даного інституту. Саме такий підхід та проведення системної наукової розробки всіх елементів інституту захисту прав, у тому числі корпоративних прав, стане підставою для оптимізації корпоративного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень. Питання захисту прав були предметом багатьох наукових розвідок. Так, В. П. Грибанов зазначав, що за своїм матеріально-правовим змістом захист включає в себе: по-перше, можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на правопорушника, захищати належне йому право власними діями фактичного порядку (самозахист цивільних прав); по-друге, можливість застосування безпосередньо самою уповноваженою особою юридичних заходів оперативного впливу

ву на правопорушника; по-третє, можливість уповноваженої особи звернутися до компетентних державних чи громадських органів з вимогою спонукання особи до певної поведінки [3, с. 107]. Проблема визначення форм, способів та засобів захисту прав присвячували свої праці О. А. Беляневич, В. В. Бутнев, В. В. Дунаєв, П. Є. Недбайло, В. М. Горшенєв, О. А. Ломакіна, М. О. Рожкова, І. М. Злакоман, О. Г. Хрїмлі, Г. А. Свердлик, Е. Л. Страунінг, Г. П. Тимченко, М. С. Шакарян, В. П. Воложанін, Г. П. Арефєєв, С. В. Курильов та інші. Безпосередньо формам захисту корпоративних прав присвячені роботи О. М. Вінник, І. В. Спасибо-Фатєєвої, О. Р. Кібенко, О. В. Зудіхіна та інші.

Метою статті є науковий аналіз правової природи форм захисту корпоративних прав та їх класифікація з урахуванням оновленого процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження поняття форм захисту корпоративних прав, слід зауважити, що поряд із відсутністю в законодавстві визначення «захист права», неоднозначністю доктринальних підходів, національне законодавство не містить і поняття «форма захисту», навіть не оперує таким терміном, підмінюючи його або використовуючи терміни «порядок захисту», «способи захисту». Однак «засоби», «способи» та «форми» захисту не є тотожними поняттями, всі вони входять до системи захисту прав, є його ключовими елементами але несуть різне смислове навантаження та мають різний зміст.

Перш ніж визначитися з правовою природою поняття «форма захисту», варто зазначити, що форма захисту та процесуальна форма – це нетотожні поняття та їх не можна змішувати. Про необхідність відмежувати категорію «форма захисту суб'єктивного права» від суміжних категорій – «процесуальна форма», «юридичний процес», «механізм захисту права», «спосіб захисту», «форма правового захисту», «форма вирішення спорів» – для того, щоб внести певну ясність і впорядкувати понятійний апарат теорії права у розглянутій сфері, зазначала ще у своїх дослідженнях В. В. Болгова [4].

Поряд із цим у науковій літературі пропонується форму захисту розглядати в матеріальному та процесуальному плані. У матеріальному розумінні форма захисту суб'єктивного права – це характер відновлення порушеного права та/або законного інтересу або запобігання загрози порушення. При цьому виокремлюють такі форми захисту: повне або повне і часткове відновлення порушеного суб'єктивного права та/або

законного інтересу (запобігання загрози їх порушення).

Стосовно процесуального аспекту форма захисту суб'єктивного права захисту розглядається як порядок, в якому той чи інший уповноважений орган (суб'єкт) здійснює захист як особливий вид правомірної діяльності [4]. Таке розмежування є спірним з огляду на те, що варто згадати й про процедурний аспект, який характерний для неюрисдикційних форм захисту та притаманний матеріальному праву. Крім того, є певне ототожнення такого підходу з формами вирішення спорів, що різняться, незважаючи на певну схожість. Адже форми захисту варто відрізнити від форм вирішення спорів, оскільки ці поняття не тотожні, адже не кожна форма правового захисту застосовується у вирішенні спорів і не кожна форма вирішення спорів забезпечує правовий захист. Так, якщо ми звернемося до аналізу форм правового захисту корпоративних прав, то вибір такої форми захисту, як нотаріальна, не можливий через відсутність зв'язку між корпоративним спором та нотаріатом як різновидом альтернативних форм захисту з вибором способу захисту порушеного суб'єктивного регулятивного права, що визначено охоронною нормою права. І не кожна форма вирішення спору забезпечує правовий захист, тут може йтися про претензійний порядок, який має бути і в корпоративних правовідносинах, між тим не виконує мету захисту, хоча належить до неюрисдикційних форм захисту матеріального права. Такий висновок аргументується допоміжним характером претензійної форми захисту, її необов'язковістю та диспозитивністю, а в окремих випадках – недоцільністю використання з позиції відсутності правової традиції та законодавчої регламентації процедурності врегулювання спору про право.

Таким чином, форма правового захисту має охоронно-правову природу, залежить від матеріально-правової вимоги, є елементом інституту захисту, що опосередковується певним процесуальним або процедурним порядком, визначеним нормами матеріального та процесуального права, що спрямовані на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і законних інтересів.

Стосовно видів форм захисту цивільних прав, слід констатувати що найбільш загальною класифікаційною основою форм захисту корпоративних прав виступає суб'єкт, правомочний здійснювати захист суб'єктивних прав. На користь цього є обґрунтовані твердження Г. А. Свердлика і Е. Л. Страунінга [5, с. 37] про те, що форма захисту вказує на суб'єкта, що здійснює заходи захисту, тим самим визначаючи його як основну, кваліфі-

куючу ознаку однієї форми по відношенню до інших. Так, Г. П. Тимченко, користуючись суб'єктивним критерієм, поділяє форми захисту суб'єктивних прав та інтересів на судову, альтернативну, нотаріальну [6, с. 69]. М. С. Шакарян поділяє форми захисту суб'єктивних прав громадян, визначені законодавством, на три категорії: судову, громадську та адміністративну [7]. В. П. Воложанін виділяє безспірну форму захисту права (самостійно здійснювані права управомованою особою і примусово здійснювані права в адміністративному порядку) і спірну форму захисту права (судову, громадську, адміністративний розгляд і вирішення цивільних справ) [8].

Сучасна правова доктрина, реформування судочинства в незалежній Україні та уніфікація судових процесів, яка відбулася з прийняттям наприкінці 2017 року оновлених процесуальних кодексів, дозволяють сьогодні підтримати позицію щодо класифікації порядків форм захисту на загальний, спеціальний та виключний, деталізуючи їх. Вибір форми захисту буде залежати як від суб'єкта звернення за захистом, так і від об'єкта захисту і матеріально-правової вимоги. Лише у сукупності таких складників захисту варто говорити про форми захисту корпоративних прав.

Якщо класифікувати форми захисту корпоративних прав, враховуючи сучасні напрацювання з питань теорії права, то форми правового захисту поділяються на юрисдикційні та неюрисдикційні, а порядки форм захисту своєю чергою поділяються на загальний, спеціальний та виключний.

Учасники корпоративних відносин можуть використати як юрисдикційну, так і неюрисдикційну форму захисту своїх корпоративних прав. Юрисдикційна форма захисту корпоративних прав включає порядок захисту господарськими судами та здійснення відповідних дій у межах визначеної законодавством компетенції органом державної влади (ідеться про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку – державний колегіальний орган, що підпорядковується Президенту України та підзвітний Верховній Раді України). І тут очевидним є поділ порядку юрисдикційної форми захисту на загальний та спеціальний.

Загальний порядок форми правового захисту включає в себе процесуальний порядок, що здійснюється виключно господарськими судами із застосування позовного провадження, адже законодавець чітко визначив виключну підвідомчість корпоративних спорів господарським судам, незважаючи на суб'єктивний та предметний критерій, віддавши перевагу імперативній нормі закону. Так, відповідно до ст. 20 ГПК

України до юрисдикції господарських судів віднесені: 1) справи у спорах, що виникають із корпоративних відносин, у тому числі в спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув; пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів; 2) справи у спорах, що виникають із правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав у юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах; 3) справи у спорах між юридичною особою та її посадовою особою (у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями (бездіяльністю) такої посадової особи, за позовом власника (учасника, акціонера) такої юридичної особи, поданим в її інтересах.

Право на звернення учасника корпоративних відносин за захистом свого порушення корпоративного права або охоронюваного інтересу передбачено ст. 4 ГПК України, якою надано право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів юридичним особам, фізичним особам-підприємцям, фізичним особам, які не є підприємцями, державним органам, органам місцевого самоврядування. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, які становлять систему судоустрою в Україні: місцевими судами; апеляційними судами; Верховним Судом. Місцевими господарськими судами є окружні господарські суди, які становлять суд першої інстанції. У складі Верховного Суду діють: Велика Палата Верховного Суду та чотири касаційних судів, серед яких – Касаційний господарський суд, у якому обов'язково створюються палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів. Варто зазначити, що поділ справ щодо корпоративних спорів та корпоративних прав є науково не виправданим з огляду на те, що справи щодо корпоративних прав і є частиною корпоративних спорів, що, звичайно, не можна зазначити щодо цінних паперів, адже певну категорію справ щодо цінних паперів не можна віднести до корпоративних спорів. Така невизначеність та законодавча неточність ще раз підтверджує необхідність на законодавчому рівні визначитися, що таке корпоративний спір та які категорії справ становлять перелік корпоративних спорів.

Під спеціальним порядком юрисдикційної форми правового захисту корпоративних прав розуміють адміністративний порядок, що здійснюється у процедурному порядку шляхом звернення до вищого органу чи посадової особи для захисту корпоративних прав (йдеться, як зазначалось, про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку) відповідно до Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 [9] та Правил розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій, затверджених рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11.12.2007 [10].

Адміністративний порядок юрисдикційної форми захисту характеризується тим, що конфлікт вирішується органом, який не є учасником спірного правовідношення, але пов'язаний з одним або декількома учасниками спірного правовідношення відповідними правовими організаційними відносинами. Відповідно до Указу Президента України «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 23.11.2011 в редакції від 07.04.2015, на НКЦПФР покладено завдання щодо захисту прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень [11]. О. М. Вінник зазначає, що розв'язання конфлікту компетентними державними органами в межах наданих їм повноважень застосовується в разі, якщо корпоративний конфлікт зачіпає публічні інтереси (на ринку цінних паперів: наприклад, щодо проведеного з порушенням установлених вимог розміщення додаткових акцій, у результаті якого зменшуються частки окремих чи навіть багатьох акціонерів у статутному капіталі АТ; у сфері економічної конкуренції, зокрема, щодо набуття одним акціонером без отримання попереднього дозволу Антимонопольного комітету чи Кабінету Міністрів України значного за розмірами пакета акцій АТ, що призводить до кваліфікованої економічної концентрації), захист яких потребує оперативного втручання держави з метою попередження чи зменшення негативних наслідків таких конфліктів [12]. Прикладом припинення правопорушень у сфері корпоративних правовідносин із застосуванням адміністративного (спеціального порядку) захисту корпоративних прав є проведення за зверненням акціонера (-ів) нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його

підсумків на загальних зборах акціонерних товариств.

Отже, носії корпоративних прав у разі порушення мають можливість вибору юрисдикційної форми захисту між судовим та адміністративним порядком захисту своїх прав, у разі якщо такий порядок передбачений законом, і рішення, прийняте в адміністративному порядку, може бути оскаржене у суді (ч. 3 ст. 17 ЦК).

Поряд із юрисдикційними формами захисту корпоративних прав існує неюрисдикційна форма захисту, до якого належить, зокрема: медіація, заходи оперативного впливу та самозахист, спрямовані на відновлення порушених елементів правового статусу учасників корпоративних відносин, а також усунення загрози їх порушення без звернення до судових та інших уповноважених органів. Але то вже тема окремого дослідження.

Висновки.

Дослідження правової природи форм захисту корпоративних прав дозволило дійти висновку про те, що форма правового захисту має охоронно-правову природу, залежить від матеріально-правової вимоги, є елементом інституту захисту, що опосередковується певним процесуальним або процедурним порядком, визначеним нормами матеріального та процесуального права, що спрямовані на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і законних інтересів. Форми правового захисту поділяються на юрисдикційні та неюрисдикційні, а порядки форм захисту своєю чергою поділяються на загальний, спеціальний та виключний. Юрисдикційна форма захисту корпоративних прав включає порядок захисту господарськими судами та здійснення відповідних дій у межах визначеної законодавством компетенції органом державної влади (йдеться про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку – державний колегіальний орган, що підпорядковується Президенту України та підзвітний Верховній Раді України). І тут очевидним є поділ порядку юрисдикційної форми захисту на загальний та спеціальний. Загальний порядок форми правового захисту включає в себе процесуальний порядок, що здійснюється виключно господарськими судами із застосування позовного провадження, адже законодавець чітко визначив виключну підвідомчість корпоративних спорів господарським судам, незважаючи на суб'єктний та предметний критерій, віддавши перевагу імперативній нормі закону. Під спеціальним порядком юрисдикційної форми правового захисту корпоративних прав розуміють адміністративний порядок, що здій-

снюється у процедурному порядку шляхом звернення до вищого органу чи посадової особи для захисту корпоративних прав. Адміністративний порядок юрисдикційної форми захисту характеризується тим, що конфлікт вирішується органом, який не є учасником спірного правовідношення, але пов'язаний з одним або декількома учасниками спірного правовідношення відповідними правовими організаційними відносинами. Відповідно до Указу Президента України «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 23.11.2011 в редакції від 07.04.2015, на НКЦПФР покладено завдання щодо захисту прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень.

До неюрисдикційної форми захисту належать, зокрема: медіація, заходи оперативного впливу та самозахист, спрямовані на відновлення порушених елементів правового статусу учасників корпоративних відносин, а також усунення загрози їх порушення без звернення до судових та інших уповноважених органів.

Список використаних джерел:

1. Про посилення судового захисту прав і свобод людини і громадянина : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. Вісник Верховного Суду України. 1997. № 2. С. 2-4.
2. Білозьоров Є.В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. Адвокат. № 8. 2009. С. 28.

Статья посвящена анализу определения правовой природы и классификации форм защиты корпоративных прав. Анализируется судебная практика с учётом изменений законодательства об исполнительном производстве, обосновываются предложения по усовершенствованию национального законодательства.

Ключевые слова: корпоративные права, защита корпоративных прав, формы защиты корпоративных прав, средства защиты корпоративных прав, порядок защиты корпоративных прав.

The article is devoted to the analysis of the definition of legal nature and classification of corporate rights protection forms. Legislation and judicial practice are analyzed in view of changes in procedural legislation, as well as proposals on improvement of the national legislation are substantiated.

Key words: corporate rights, corporate rights protection, forms of corporate rights protection, ways of corporate rights protecting, remedies for corporate rights, protection procedure of corporate rights.

3. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: Статут, 2000. 411 с.

4. Болгова В. В. Формы защиты субъективного права: теоретические проблемы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Уфа, 2000. 38 с.

5. Свердлык Г. А., Страунинг Э. Л. Защита и самозащита гражданских прав : учеб. пособие. М., 2002. : Лекс-Книга, 2002. 208 с.

6. Тимченко Г. П. Способы та процессуальні форми захисту цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2002. 203 с.

7. Шакарян М.С. Соотношение судебной формы с иными формами защиты субъективных прав граждан. Актуальные проблемы защиты субъективных прав граждан и организаций. М., 1985.

8. Воложанин В.П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров. Свердловск, 1974.

9. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 51. – Ст. 292.

10. Правила розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій, затв. рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11.12.2007 № 2272. Офіційний вісник України. 2008. № 12. Ст. 317.

11. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента від 23.11.2011. Урядовий кур'єр. 2011. № 228.

12. Вінник О.М. Корпоративні конфлікти та зловживання корпоративними правами в акціонерних товариствах: традиційні і інноваційні способи попередження і розв'язання. URL: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/%D0%9E.-%D0%9C.-%D0%92%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>.